

Osvrti, prikazi, recenzije

Osvrt

Četiri desetljeća europskog diva

Potkraj ožujka Europska je unija navršila četrdeset godina djelovanja. Dan kad je potpisan Rimski ugovor (25. ožujka 1957.) obilježen je diljem unijatske Europe skromnim svečanostima, dok je u nas ostao bez odjeka, usprkos tome što postoje neki centri koji se diče europejstvom i vijore njihove zastave.

Tako, međutim, nije trebalo biti, jer za Hrvatsku je Europska unija toliko važna da se mora pratiti svaki njen korak i kad nam donosi koristi i kad pravi štete. Države te europske udruge glavni su gospodarski partneri Hrvatske, kao što je Unija značajan politički faktor u razrješavanju općih problema u hrvatskom okruženju, s kojima se Hrvatska mora uvijek slagati.

Oko Europske unije postoje brojni nesporazumi. Od nje se previše očekuje i premalo ulaže, pa kad se nešto ne dogodi kako se očekuje, nastupa razočaranje i negacija. Stječe se dojam da se Unija nerijetko interpretira kao savršen stroj koji obrađuje probleme savršenom jasnoćom i da je sve unaprijed isplanirano, što je apsolutno pogrešno. Kao i svaki drugi organizam, i Unija ima svoje interese i interese svojih članica, pa i sukobe tih interesa, napose za djelovanje u međunarodnom prostoru, što je razlog nemalog broja kriza kroz koje je Unija dosad prolazila.

Tako je od početaka. A sve je počelo na zasjedanju Europske zajednice za ugljen i čelik tijekom 1955. godine u Messini. Tada je na prijedlog država Beneluxa pokrenuta rasprava o proširivanju integracije šest zapadnoeuropskih

država i na druga područja gospodarske suradnje, a ne samo na ugljen i čelik i distribuciju starog željeza, kako je dotad bilo, i to prije svega na zajedničko tržište roba, kapitala i radne snage.

Izrada konkretnog prijedloga povjerenica je stručnjacima, a nakon što su se vlade s prijedlogom suglasile, potpisan je ugovor koji je jasno odredio o čemu su se članice usuglasile i za koje to vrijeme treba ostvariti (tri etape po četiri godine, ali nikako dulje od 15 godina).

Na integracijski proces razvijenih zapadnoeuropskih država utjecali su brojni razlozi. Njihovo izvorište nije samo u gospodarstvu. Osim povijesnih okolnosti i zbiljskoga civilizacijskog, kulturološkog i običajnog jedinstva te dosegnute gospodarske povezanosti, na integraciju su utjecali i drugi momenti.

Tako je kod osnivanja Montan unije važan vojnosigurnosni aspekt, a kod Europske ekonomske zajednice jasan odgovor Europljana da put koji predlaže američka administracija za njih nije prihvatljiv.

Prema zaključku Potsdamske konferencije, njemačku je tešku industriju trebalo onesposobiti za bilo kakvu buduću opasnost za susjede. Međutim, eskalirajući "hladni rat" nametnuo je potrebu promjene te odluke, pa kako se to formalno nije moglo izvesti, provedena je integracija po kojoj je njemačka industrija željeza i čelika, kao i drugih država, stavljena pod ovlast spomenute integracije. To je prvi korak u nadnacionalnom reguliranju proizvodnje važnih strateških materijala.

Drugi značajan moment koji se ne može zanemariti, iskazuje se u svojevrsnom otporu američkoj penetraciji u zapadnoeuropski prostor i onda kad više za to nije bilo potrebe. Naime, zahvaljujući obilatoj američkoj pomoći u

obnovi (Maršalov plan), gospodarstvo europskih država oporavilo se od ratnog pustošenja za nekoliko godina. Međutim, američka penetracija u gospodarski život zapadne Europe nije slabila u razmjeru oporavka. Obrnuto, pritisak je rastao suptilnijim metodama investicijskog plasiranja "eurodolara", odnosno nastojanjima američke administracije da preko posebno osnovane gospodarske organizacije (OECC - Organizacija za europsku ekonomsku suradnju) i dalje na tom području drži vodeću ulogu, što se kosilo s europskim ambicijama.

Na putu novoga europskog identiteta, kojem je obnovljena Europa težila, američke su ambicije očito bile smetnja, pa je tu došlo do raskola.

U području gospodarstva Zapadno-euroljani su imali snage izaći ispod američkog kišobrana i krenuti u "avanturu", kojoj su se Amerikanci suprotstavljali (jer su pokrenuli spor pred GATT-om), a Englezi opirali sinhroniziranim nastojanjima da se osnuje neka druga asocijacija, koja bi bila šira i fleksibilnija od onoga što je predložila Montan unija.

Međutim, zagovornici Europske ekonomske zajednice nisu se dali smesti. Oni su kreirali gospodarsku integraciju kakve dotad u gospodarskoj povijesti svijeta doista nije bilo. Tvorili su nešto novo i dali su dinamiku postupnog prijelaza iz jedne faze u drugu, uvijek kad se za to ispune uvjeti.

Daljnja povijest Europske ekonomske zajednice u osnovi je povijest uspjeha i povremenih neuspjeha. U razvoju je bilo trenutaka kad je izgledalo da će se cijela konstrukcija raspasti. Međutim, uvijek se našlo snage za novu dinamiku, koja je na kraju dovela do Europske unije.

Na prvi pogled izgleda da Europska unija (7. veljače 1992.) nema nikakvih problema. Međutim, ni to nije točno. Ovog je trenutka Unija puna problema i raznoglasja, i to ne samo u području političke integracije i integracije u sferi

sigurnosti i obrane. Europska se unija upire na tri globalna sadržaja (slikovito, tri stupa). Prvi je sadržaj u području konačnog dovršavanja ekonomske integracije. Tu je važno pitanje zajedničkog novca, ali za brojne države članice još je važnije pitanje opstojnosti nacionalnog novca, makar kao alternacije. Porezni sustav nije ni dotaknut, iako je jasno da bez ujednačenog poreznog sustava nema jedinstvenog tržišta ili, kako se to slikovito naziva, unutrašnjeg tržišta. Porezne vlasti pojedinih država svojim intervencionizmom mogu toliko poremetiti tržišne odnose da je, bez obzira na postojanje jedinstvenog tržišta, ono u biti još uvijek zajedničko tržište.

Na području gospodarstva ima i drugih problema koji pokazuju da još puno toga valja "pospremiti". Međutim, u području unutrašnje i napose vanjske politike, stvari se još zapravo i nisu počele zbiljski rješavati. Ista je situacija na području sigurnosti i obrane.

Šengenski sporazum u području ukidanja kontrole na unutrašnjim granicama članica još nisu sve države ratificirale. Protiv njega čuju se čak i takvi prigovori da ga je nametnula "sama Sotona". Neke se članice opiru izgovorom kako se nisu još pripremile za njegovu primjenu. Većina država ipak ga primjenjuje, pa se tome priklonila i nama susjedna država, koja, iako ima parafiran ugovor o pridruživanju Europskoj uniji, nema njegovu ratifikaciju.

U području obrane još se ne nazire nikakvo rješenje. Unijati bi htjeli vlastiti obrambeni sustav. Tome se, međutim, opire Britanija i ona preferira NATO sustav. Na sličnim su pozicijama i Sjedinjene Države, koje stalno dokazuju kako je taj sustav za Europljane nezamjenjiv, što je naravno relativno. I prema Uniji su Sjedinjene Države nekorektne. Tako su u nedavnim pregovaranjima o proširivanju NATO sustava na ruske granice ponudile članstvo Rusiji u Europskoj uniji, iako o tome ne odlučuju, niti su imale ikakvih ovlasti.

Jedino je sigurno da prema Hrvatskoj i nekim drugim državama imaju usuglašen pristup. O tome su se izgleda dogovorili, a izvorište njihova zajedništva u pristupu nekim trećim državama i područjima u Transatlantskom je programu koji su Sjedinjene Države i Unija prihvatile 1995. godine. Na Transatlantski program upire se Nova transatlantska povelja, koja smjera osnivanju Transatlantskog tržišta, neke nove integracije koja bi očito trebala razvodniti unijatske namjere.

Problem je, međutim, u tome što bi u temeljima toga novog institucionaliziranog tržišta bila slobodna trgovina i na području poljoprivrednih proizvoda, a to Europljani očito neće dopustiti. Njima je još u sjećanju do čega je europska gospodarstva doveo u ne tako davnoj prošlosti slobodan uvoz prekomorskog žita. Na slučaju Njemačke, nova dva milijuna nezaposlenih bilo bi ravno katastrofi. Tome će se dakako suprotstaviti i Francuzi i druge članice Unije s razvijenom poljoprivredom, pa Amerikanci zagovornike te koncepcije mogu imati samo u Englezima.

Zanimljivo je primijetiti da Englezi stalno podmeću kontinentalnim partnerima. To se događalo u vrijeme osnivanja Zajednice za ugljen i čelik, a ponovljeno je kod osnivanja Europske ekonomske zajednice i potom kod uključivanja engleske funte u sustav prve i druge monetarne zmiije. Nesporazume Engleska također pravi kod punjenja proračuna Europske unije, u onom dijelu koji se popunjava doprinosom članica. Sada izaziva nesporazume oko proširivanja ovlasti Europskog parlamenta i drugih organa Unije, a sutra možda u drugim pitanjima.

I druge članice Unije, a ne samo Engleska, posežu za "luxemburškom bravom" kad ocijene da neka odluka Unije ugrožava njihove bitne nacionalne interese. To je pravo članica uspostavljeno posebnim protokolom (17. siječnja 1966.) u vrijeme žestokih nesporazuma oko izgradnje zajedničke po-

ljoprivredne politike i nije poništeno Jedinstvenim europskim aktom, odnosno ugovorom o Uniji iz Maastrichta (7. veljače 1992.). Kako je to načelo nerijetko i sada u primjeni, stoji tvrdnja da je Europska unija još uvijek samo ono što članice hoće. To potvrđuje i naziv posebne konferencije koja treba razraditi prijedloge potrebnih reformi. Ona se naziva "međuvladina konferencija" država članica, čime se i formalno želi istaknuti da će Unija biti ono o čemu se vlade članice dogovore.

Prema tome, tu se ne radi ni o kakvoj mega-državi koja bi danas-sutra marginalizirala države članice, a možda ih i ukinula, kako to neki priželjkuju. Nacionalne su države po svemu sudeći puno čvršći kamen od bilo kakvih "dobrih namjera". Uostalom, povijest svijeta puna je dobrih namjera i tih se "dobrih namjera" osobito pribijavaju mali narodi.

Puno je, dakle, nepoznanica na putu uobličavanja Europske unije. Nepoznanice nisu samo u području pitanja kako uspostaviti sustav odlučivanja. O tome se trenutno najviše raspravlja i to su najzanimljivija pitanja. Međutim, u samom supstratu uspostavljanja unutrašnjeg tržišta nije riješeno porezno područje, pa je još uvijek situacija takva da bi neka uspješna francuska tvrtka, opterećena njemačkim poreznim sustavom, u biti postala neuspješna, a da i ne govorimo što bi se dogodilo kad bi se kojim slučajem pritegla "pipa" iz koje se poljoprivrednici napajaju. Javnost je isto tako opterećena problemima kreiranja europskog novca, što je važno, iako je puno važnije kako do zajedničkog novca doći. Kako u ekonomskoj sferi nema ničega besplatnog, tako i put prema europskom novcu netko mora platiti.

Ali usprkos brojnim nepoznanicama i problemima što Uniju opterećuju, njezini su uspjesi golemi. Na čvrstim ugovornim odnosima ona okuplja više od sedamdeset država u svijetu. Najveća je trgovinska sila, u samom je vrhu

svjetskog tehnološkog razvoja, a razina životnog standarda njezina pučanstva na zavidnoj je visini.

Iz tih temelja izvire pregovaračka snaga Unije u međunarodnom prostoru i sada se doista u svijetu ništa više ne može događati bez njezina prisustva. Zato je relevantno pitanje, u kojem će pravcu biti njen daljnji razvoj. Neke bi političke snage rado vidjele unitarnu Europu, druge se tome opiru, dok treći tvrde i dokazuju kako su postojeće snage sasvim dostatne da se postavljeni ciljevi ostvare.

Za Hrvatsku je važno pitanje što će se s Unijom dalje događati i, napose, kakvu će politiku provoditi prema svojim bližim i daljim susjedima. Njena platforma regionalnog i međusobno uvjetovanog pristupa balkanskih država za Hrvatsku nije prihvatljiva, ali ima naznaka da se platforma otupljuje. Početna koncepcija zajedničkog pristupa i, sukladno tome, ugovora, sada je već svedena na pojedinačne ugovore s državama na prostoru propale države. Ostaju još elementi primjene temeljnih načela u pristupu susjedima, kao uvjet za odnose s Unijom. Međutim, i to se otupljuje u razmjeru u kojem Hrvatska normalizira stanje sa svojim okruženjem. Ostaje još samo pitanje zaključivanja ugovora o suradnji s Europskom unijom, čime se eliminira i ideja o nekom ugovoru posebne vrste, što će se tijekom ove godine morati pokrenuti.

Sredinom godine trebala bi završiti međuvladina konferencija država članica Unije o potrebnim revizijama dosad prihvaćenih programa, a nakon toga će za Hrvatsku odnos prema Uniji vjerojatno biti povoljniji.

Vlatko Mileta

Recenzija

Vernon Bogdanor

The Monarchy and the Constitution

Clarendon Press, Oxford 1995., p. 328.

Prije 1914. godine monarhija je u Europi bila dominantan oblik vladavine, a jedine tri europske republike bile su Francuska, Portugal i Švicarska. U današnjoj Europi, pak, postoji još samo osam monarhija, i to: Ujedinjeno Kraljevstvo, Belgija, Danska, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Španjolska i Švedska. Najstarija je britanska monarhija, koja datira još od vremena kralja Egberta iz IX. st., no, po starosti se ističe i danska monarhija. Ono što britansku monarhiju razlikuje od ostalih, osim starosti, jest i činjenica da je ona bila prototip svih ostalih ustavnih monarhija. Nizozemska monarhija datira iz XVI. st., dok su ostale monarhije relativno novijeg datuma: belgijska od 1830., luksemburška iz 1890., norveška iz 1905., španjolska iz 1975., švedska iz 1810. godine. Monarhija je, dakle, u Europi preživjela. No, je li ona i anakronizam?

Uzimajući englesku monarhiju kao središnju temu svojeg interesa, ovim se pitanjem, ali i nizom drugih, zainteresirao Vernon Bogdanor, suvremeni britanski ustavnopravni pisac, autor niza poznatih naslova iz oblasti engleskog te uporednog ustavnog prava i političke znanosti. Tako u svojoj knjizi *The Monarchy and the Constitution* iz 1995. godine on raspravlja o sljedećim temama: 1. o evoluciji ustavne monarhije (p. 1-41); 2. o temeljnim ustavnim pravilima: propisima o nasljeđivanju (p. 42-60); 3. o utjecaju i prerogativima (61-83); 4. o imenovanju prvog ministra

(84-112); 5. trima ustavnim krizama (113-144); 6. parlamentu i proporcionalnoj reprezentaciji (p. 145-182); 7. financiranju monarhije (183-196); 8. o privatnom sekretaru suverena (197-214); o suverenu i Crkvi (215-239); 10. te o suverenu i Commonwealthu (240-297). Knjiga ima 5 dodataka (o suverenima nakon Hernya VIII., o britanskim premijerima nakon 1782., o privatnom sekretaru nakon 1870., o državama članicama Commonwealtha do 1995., te o nekim ustavnim epizodama nakon 1900., u kojima se koristila kraljevska vlast). Knjiga ima selektivnu bibliografiju te indeks.

Autorovo zanimanje za ovaj aspekt britanskog ustavnog sustava iniciralo je dugo premijerstvo Margaret Thatcher (1979.-1990.), koje je za sobom donijelo teške napade na mnoge tradicionalne britanske institucije - *civil service*, BBC, englesku crkvu, sveučilišta. Premda monarhija sama po sebi nije dobila nijedan izravni udarac, u općem kontekstu, međutim, ni ona nije mogla ostati pošteđena od novih snaga natjecateljskog individualizma, poznatog pod imenom *thatcherism*. Naime, M. Thatcher sumirala je duh vremena, duh koji je glasno najavljivao da se nijedna institucija ne može braniti samo time što već dugo postoji. Institucija se valja braniti svojim utilitarizmom. Ako se institucija ne može opravdati praktičnim pojmovima, onda se nju, ako je se već ne može nužno ukinuti, mora - glasila je poruka tačerijanaca - svakako radikalno restrukturirati.

Očito naklonjen najsajnijoj instituciji svoje zemlje, autor se pita: ako je krucijalna funkcija monarhije u demokraciji da podržava legitimitet države, na koji će način tu svoju funkciju ispunjavati potkraj XX. stoljeća? Kako kontinuiranu eroziju negdašnje *the magical monarchy*, kojoj je dovoljno opravdanje bilo već to da bude viđena, zaustaviti i usmjeriti u pravcu izgradnje "praktične monarhije", dakle institucije koja će biti dio društva te koju će se prosuđivati na mnogo

praktičniji i utilitarniji način nego ranije? Snagu za ovo preusmjerenje kursa V. Bogdanor vidi u umijeću kojim se monarhija uvijek prilagođavala stalno promjenljivim okolnostima. Naime, u Britaniji je monarhija oduvijek bila institucija, koja se unatoč nepromjenjivim formama, ipak stalno prilagođavala pa makar te prilagodbe bile i nevoljko realizirane. Tako je u historijskom smislu engleska monarhija svoju modernu ustavnu formu dobila za vrijeme kraljice Victorije, makar često puta i protiv njezine volje; za vrijeme Disraelia zemlja postaje imperijalna monarhija; a u manje grandioznom razdoblju, onom za vrijeme Georgea V. i Georgea VI., monarhija se transformira u obiteljsku monarhiju, čime reflektira, kako kaže Bogdanor, "obiteljske ideale britanskog naroda". Danas, u vrijeme europske integracije, monarhija mora, baš kao nekad u prošlosti, opet naći snage i smjelosti da se održi. Magičnu monarhiju valja zamijeniti praktičnom. No, ovo nužno za sobom povlači reviziju mnogih standardnih ideja o monarhiji. U prošlosti se na monarhiju gledalo kao na instituciju koja je bila na distanci od onih nad kojima se vladalo. Distanca je bila potrebna kako bi se sačuvala čudesnost institucije. Pod praktičnom monarhijom distanca ne samo da više nije moguća nego nije ni poželjna. Monarhija se treba sagledati kao dio društva, ali se ona valja i mora ubuduće prosuđivati na mnogo praktičniji i utilitarniji način. Monarhija će, naime, ubuduće sve češće biti u situaciji da odgovori na dva temeljna pitanja: Što radi i koja je korist od nje?

Odgovori bi se, prema autoru, mogli naći i u sljedećem. Dakle, na prijelazu stoljeća ustavni monarh i dalje može biti državni poglavar s mnogim argumentima sebi u prilog. Prije svega, osnovni je argument da je ustavni monarh kao državni poglavar slobodan od partijskih veza. A ova je činjenica od posebne važnosti u XX. st. u kojemu je stranački život zagospodario

u gotovo svim sferama nacionalnog života. Činjenica da monarh kao državni simbol ostaje neokaljan političkim svadama, bez sumnje daje ovoj instituciji neporecivu vrijednost. No, monarh nije samo puki dio ustavne mašinerije. Osim što je državni poglavar nacionalni prvak, suveren je reprezentativni simbol države. Drugo, prijelaz stoljeća sve više afirmira *welfare* koncepciju monarhije, koja podrazumijeva sve intenzivniju filantropsku i karitativnu aktivnost monarha. U tom smislu ima autora koji smatraju da *“ništa toliko nije demokratiziralo monarhiju i učinilo je toliko vidljivom koliko njen dobrovoljni rad”*. Ovu je koncepciju monarha danas najbolje razumio i razvio Princ od Walesa.

Zaključak je ove moderne apologije ustavne monarhije sljedeći: Na kraju XX. stoljeća ustavna monarhija još postoji u jednom malom broju razvijenih zapadnoeuropskih zemalja. Pritom ona služi, a ne ometa demokraciju i njezine institucije. Iako veza između monarhije i demokracije može izgledati kontradiktorno, valja se prisjetiti Freudovog aforizma kako proturječnosti ne mogu postojati jedino u logici.

Arsen Bačić

Recenzija

Državnost

Zaklada hrvatskog državnog zavjeta

Uz pojavu novog časopisa za politiku, znanost, kulturu i gospodarstvo

Odnedavno je naše “časopisno režište” obogaćeno novim časopisom za politiku, znanost, kulturu i gospodarstvo. Časopis “Državnost” pokrenula je Zaklada hrvatskog državnog zavjeta i njegova je zadaća da promiče državo-

tvornu misao utemeljenu na demokratskim i civilizacijskim načelima hrvatskog naroda.

U tom prostoru namjera je Zaklade da razvije široko djelovanje, a pokrenuti časopis je tek jedan od brojnih zamišljenih oblika i važan instrument u idejnoj komunikaciji s drukčijim promišljanjima u zemlji i svijetu.

Na tragu tako postavljene zadaće konstruiran je prvi broj časopisa, napose njegov uvodni dio. Prirodno je da se kod pojave časopisa spomene orijentacije centralno mjesto dade čovjeku bez čijeg se djela ne može razumjeti suvremeni trenutak hrvatske povijesti i, napose, ako za tako nešto postoji poseban razlog.

Sedamdesetpeti godišnjica rođenja hrvatskog predsjednika Tuđmana takav je događaj i povodom tog događaja časopis objavljuje dva teksta. Prvi je tekst pretežito biografske prirode (V. Pavlečić), a drugi analitičke (N. Mihanović). Pavlečić predočava čitateljstvu poznate i manje poznate detalje iz života dr. Franje Tuđmana, od kojih su posebno zanimljivi oni detalji iz kojih je vidljivo izrastanje Tuđmanovog bunta u lidera hrvatskog pokreta za neovisnost. Mihanović, pak, daje analitiku izrastanja Tuđmana od povjesničara do državnika, koji je nakon duljeg vremena uspio sjediniti hrvatski narod u istu maticu - pokret za emancipaciju i samostalnu hrvatsku državu.

Drugi blok sadržaja nema te nabiženosti. Neki su tekstovi posvećeni hrvatskoj vojnoj tradiciji i vojnoj budućnosti (Partnerstvu za mir), neki mjestu i ulozi znanosti u razvoju hrvatskog gospodarstva i društva, a sve to završava jezičnim i gramatičkim pitanjima, odnosno posebnim esejom - bidermajeru, kao stilu radinosti hrvatskog građanstva.

Svi su tekstovi u biti profesionalno korektno napravljeni, ali u osnovi ne donose ništa novo. Sadržaji u svezi Deklaracije o hrvatskom književnom je-

ziku i Brozovićevi prilozi za razlikovnu gramatiku vrijedni su pažnje. Međutim, Mihalićev prilog o Deklaraciji više je povijesni osvrt kako je do Deklaracije došlo i kako je izbjegnuta njena blokada kod tiskanja, nego iskaz što se u jezičnim pitanjima dogodilo i zašto je do Deklaracije moralo doći.

Neuvjerljivi su i argumenti Barišića o visokim tehnologijama i razvijenom svijetu, što bi trebalo poslužiti i Hrvatskoj. Zanimljivo je primijetiti kako neki znanstvenici zanemaruju mogućnosti pojedinih socijalnih zajednica da primijene u gospodarskom i tehnološkom razvoju sve ono što u svijetu stoji na raspolaganju.

Nije prigoda da se o tome na ovom mjestu nešto više kaže. Dovoljno je samo primijetiti da visoke tehnologije nisu jeftine, da ih za njihovu primjenu treba pripremiti i najzad da proizvode visoke tehnologije treba nekom prodati, jer ako se proizvodi ne prodaju ubrzo će postati "staro željezo".

Međuovisnost raznih činitelja bitna je za svaki gospodarski i socijalni razvoj, pa nam se zato čini da je u tom bloku najvredniji prilog Z. Lerotića. Taj znanstvenik očito dobro zna o čemu govori. U svojem prilogu Lerotić se bavi neokonzervativizmom iliti euro-američkim intelektualnim integracijama, a njegov je zaključak da je za Hrvatsku temeljno pitanje "kako se domoći i postati sudionikom i članom intelektualnih i duhovnih euro-atlantskih integracija, od kojih je najutjecajnija ona koja okuplja i kršćanske i demokratske obnovitelje".

Ono što se ne može osporiti jest činjenica da je Hrvatska ponovno pred izazovima. Rat je Hrvatska dobila, ali sada je pitanje hoće li Hrvatska dobiti mir, i to ne u smislu mira kao poretka, već mira kao proizvodnog i duhovnog stanja, ili će imati dovoljno snage i moći da izazove nemir koji će osloboditi sve kreativne snage, koji će

cijeniti sposobnosti i kreativnost i po toj logici doći u maticu svjetskih zbivanja.

Ako toj svrsi posluži časopis "Državnost" koji je pokrenula, Zaklada hrvatskog zavjeta napraviti će izuzetno koristan posao. A da bi to postigla, Zaklada mora postati mjesto okupljanja i kreativnog sučeljavanja mislećih ljudi iz različitih područja.

Napokon, treba pozdraviti pojavu novog časopisa za politička, gospodarska, znanstvena i kulturna pitanja. I redakcija časopisa "Politička misao" tome se veseli, jer ako je sve politika u krajnjoj liniji, onda nikad u teorijskoj sferi konkurencija nije na odmet. Poželjeti im je i veći broj suradnika i češće izlaženje, a ne samo četiri puta godišnje.

Vlatko Mileta

Recenzija

John Gray

*Post-liberalism
Studies in Political Thought*

Routledge, London and New York,
1996., str. 358.

John Gray suvremeni je engleski politički filozof. Nekoliko njegovih posljednjih djela izazvalo je značajnu pažnju relevantnih časopisa za političku i socijalnu teoriju. Tako mu je uredništvo časopisa *Social Research* posvetilo čitav broj 3 iz 1994. Domaća je politološka javnost saznala nešto o njegovu radu objavljivanjem *Male čitanke iz liberalizma* (ur. D. Dörinog, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb 1993.). U taj je zbornik uvršten dio Grayeve knjige *Liberalism* (1986.). Zbornik je namije-

njen, prije svega, popularizaciji liberalnih ideja, pa je logično da su u njega uvršteni radovi autora koji su neprijeporni liberali. Međutim, Gray je u najmanju ruku prijeporan liberal. Da je tome tako, svjedoči tekst *Liberalism defined*, objelodanjen u britanskom časopisu *The Economist* (21. 12. 1996.), u kojem se navodi kako su Gray i McIntyre “uveliko objavili slom liberalnog projekta”. Ključna promjena za Graya nastaje u razdoblju 1989.-1993., kad je objavio tri knjige: *Liberalisms* (1989.), *Beyond New Right* (1993.) i *Post-liberalism* (1993.).

U prvoj knjizi, Gray premda uvjereni liberal, pokazuje kako liberalizam nema odgovarajuće filozofske osnove. U *Beyond New Right* napada tobožnji konzervativizam Nove desnice, tražeći uporište u starijem konzervativizmu liberalnih institucija.

Temeljni zaokret za njega počinje pitanjem ima li liberalizam povijest kao i Pocockovim izvrtanjem standardne liberalne samointerpretacije. Pocock je srušio konvencionalno liberalno mišljenje kako je “moderni liberalizam isključivo suvremeni izraz tradicije slobodnog mišljenja i antinomianizma, koja je u biti, od pamtivijeka, ali se proteže unazad barem do Sokrata” (str. 285). Ova su novija istraživanja svela teoretiziranje liberalizma na mnogo diskretniju epizodu u povijesti ideja. Gray nakon ovih spoznaja drži pogrešnim svoj stav iz knjige *Liberalism* (1986.) da se liberalizam može lako podijeliti na klasične i revizionističke varijante, gdje klasični liberali teže negativnoj slobodi, dok su revizionisti uglavnom egalitaristički liberali. Mnogo je važnije definirati “liberalistički sindrom” koji se temelji, po Grayu, na četiri ideje:

1. Moralni ili normativni individualizam polazi od pretpostavke da posljednju vrijednost imaju stanja uma ili osjećaja, pa će zahtjevi pojedinca uvijek poraziti zahtjeve kolektiviteta, institucija ili formi života.

2. Univerzalizam je ideja o postojanju važnih prava i dužnosti koja pripadaju svim ljudskim bićima, bez obzira na kulturnu baštinu i povijesne okolnosti. Ova ideja vodi do liberalnog fundamentalizma, jer se smatra kako se približavanje liberalnom režimu može mjeriti po jedinstvenoj ljestvici.

3. Meliorizam je treći element liberalnog sindroma. Naglašava nesavršenost ljudskih institucija, koje je moguće poboljšavati, korištenjem uma.

4. Liberalni egalitarizam ističe kako ne postoji moralna politička hijerarhija među ljudima.

Ovom “sindromu” Gray suprotstavlja konzervativnu političku narav, ili antiracionalistički konzervativizam koji se temelji na učenju Humea, Burke i Oakeshotta. Konzervativna narav se ne odnosi na moralne koncepcije, religije, prirodno pravo, ili božanski poredak, već je to “iskustvo našega tekućeg načina života, kombinirano s uvjerenjem da je političko vladanje posebna i ograničena aktivnost, naime osiguranje i nadzor nad općim pravilima ponašanja, koji se razumiju ne kao planovi za nametanje važnih aktivnosti, već kao instrumenti koji jačaju ljude da teže vlastitim aktivnostima s minimumom frustracije...” (Oakeshott, M. *Rationalism in Politics and other essays*, Methuen, 1962., str. 184.) Opće je stajalište da ne postoji takva konzervativna politička filozofija koja bi izražavala predrasude racionalizma, npr. da svaka politička filozofija koja je vrijedna mora biti artikulirana sustavna preporuka, univerzalne primjene. Za Graya je ovako nešto iluzija. U Britaniji vlada ima ograničenu ulogu, prije svega, da ublažava prirodna i neizbježna zla ljudskog života. Svaka konzervativna vlada uzima kao nepopravljivu činjenicu nesavršenost ljudskog djelovanja. Prva konkretna zadaća vlade je izbjegavanje građanskog rata i smanjivanje arbitrarne moći kroz institucije vladavine prava i osiguranje zdrave valute, kojom se mjere postignuća konzervativne vlade.

Što se tiče religije, konzervativci žele vratiti religiju u njenu sferu i lišiti politička pitanja transcendentalne dimenzije. Konzervativna vlada, po Grayu, ima dobre razloge za moralizam i paternalizam, tamo gdje može očekivati značajan uspjeh. Ona se nastoji brinuti za vrline i dobrobit građanstva, smatrajući da ljudska individua nije prirodna činjenica, već kulturno postignuće. Vlada mora podupirati posredničke institucije koje presudno utječu na ljudski karakter (obitelj, crkvu i udruženja). Za konzervativce, praksa tržišne razmjene ne može opstati bez zajedničke kulture, koja bi erodirala, ako bi bila utemeljena na iluziji o suverenosti pojedinca, kao što je to u liberalnoj ideologiji.

Za Graya su posebno važna tri područja:

a) Socijalna sfera koja ne smije biti izložena neograničenom kapitalizmu. Kod rješavanja socijalnih problema ne smije se zanemarivati heterogenost moderne bijede, koja je po njemu, prije svega kulturološki fenomen sa uzrokom u raspadu obitelji.

b) Pitanje politike obrazovanja i multikulturalizma. Gray ovdje predlaže nacionalni *curriculum* za imigrante koji bi poslužio za standardizaciju pismenosti i poznavanja računa u Engleskoj. Ovim bi se nacionalne manjine obvezale na život unutar građanskog društva. Pluralizam i kulturna različitost moraju biti ograničen normama i zajedničkom kulturom.

c) Pitanje tržišta. Tržište nije institucija koja se može samoodržavati, već je nužna mreža posredničkih institucija, koje se temelje na kulturi slobode. Konzervativna vlada ima zadaću da štiti ove institucije, bez kojih bi tržišni individualizam došao u pitanje. Ovdje Gray slijedi Oakeshottov ideal o *građanskoj asocijaciji* "koja čini ljudsku zajednicu u kojoj nismo povezani zajedničkim pothvatom, već svatko slijedi svoj projekt i poštuje projekte drugih" (str. 317).

Drugi važan element u Grayevu učenju je vrijednosni pluralizam Isaiaha Berlina, koji tvrdi da postoji neiskorjenjiv pluralizam načina života koji su međusobno nesumjerljivi. Ova nesumjerljivost vrijednosnih orijentacija vodi u sukob različite kulture, ali je i osnova sukoba unutar samih kultura, pošto je racionalno razrješenje nemoguće. Gray nudi izlaz kroz *modus vivendi*, koji "nikad nije potpun i stabilan i u kojem slijedimo najave naših različitih i nesumjerljivih vrijednosti bez međusobnog vođenja rata, što može izgledati mlitavo za nekoga čija je percepcija izopačena halucinogenim horizontima nadmene filozofije - liberalne i drugih" (str. 326).

Po Grayu, jedino što je preživjelo od liberalizma, nije njegova doktrina, već povijesno naslijeđe građanskog društva unutar kojeg su liberalna načela postala "konstitutivni aspekti građanskog života" (str. 314). Civilno društvo je ono koje je tolerantno za različite religiozne i političke poglede. Druga osobina građanskog društva je vladavina prava. Treća mu je osobina institucija privatnog vlasništva, koja omogućava da konkurentske "konceptije dobra mogu biti implementirane i ostvarene bez obraćanja bilo kojoj kolektivnoj proceduri odlučivanja" (str. 315).

Gray drži kako građansko društvo nije nužno vezano za Englesku, već bi se njegov krajnji povijesni izvor "najvjerojatnije trebao nalaziti u raspadu europskog srednjovjekovnog poretka koji je započeo u 13. stoljeću" (str. 316). Iz ovoga izvodi zaključak, kako građansko društvo može biti izum zapadne kulture, ali samo njegovo prihvaćanje od strane drugih kultura ne treba uključiti i prihvaćanje zapadnih vrijednosti. Političke institucije mogu biti autoritarne, kao što i moralna kultura može biti antiindividualistička; međutim, građansko je društvo "jedan povijesni artefakt, ali onaj koji, u kontekstu uvjeta kasne moderne (ili rane postmoderne) nudi najbolje, ako ne i jedine izgleda za reprodukciju civilizira-

nog života” (str. 319). Ovim potezom Gray spašava univerzalistički element “liberalnog sindroma”, jer bez institucija građanskog društva, nijedno moderno društvo ne može uživati mir ili udoban život.

Na završnim stranicama Gray otvara pitanje zadaće filozofije u postliberalnoj perspektivi. Zadaća je filozofije, prije svega, da “ukloni iluzije koje smetaju jasnoj viziji prakse” (str. 321), i nakon toga mora se usredotočiti “na prakse i institucije koje otjelovljuju slobodu u svakom posebnom povijesnom kontekstu i koje uistinu čine ‘slobodu’ za ljudska bića” (str. 322).

Premda Gray navodi Rortyjeve radove kao jedan od izvora inspiracije, neprijeporno je najveći utjecaj na njega izvršio Heideggerov učenik Michael Oakeshott. Od njega je preuzeo nesklonost načelima i doktrinama, kao i jednu vrstu hobbesovske vizije čovjeka i društva, za koju drži da je i danas aktualna. Gray vidi ljude kao “nespokojnu grupu izopćenika, gdje je poredak uvijek u opasnosti, jer imaju malo zajedničkog, ali i averziju prema nasilnoj smrti”. U ovakvim okolnostima “potraga za *modusom vivendi*, koji bi se postigao i obnavljao dijalogom, retorikom, pogađanjem, silom i svim sredstvima političkog umijeća, za nas je povijesna sudbina” (John Gray, *Liberalisms*, Rotledge, 1989. str. 215).

Drugo izdanje knjige *Post-liberalism* (1996.) dopunjeno je novim predgovorom u kojem Gray dalje zaoštava poziciju iz 1993. tvrdeći kako “nema razloga zašto bi se liberalni projekt traženja *modusa vivendi* za ljude koji imaju nesumjerljivo različite koncepcije i vrijednosti, trebao svuda najbolje ostvariti kroz liberalne institucije” (str. VIII). Izlaz Gray vidi u pluralizmu, koji tek ponekad može uključivati i stvaranje liberalnih institucija. Vidljivo je da Gray odstupa od obrane liberalne prakse i institucija, kao univerzalno najpodesnijeg sredstva za rješavanje suvremenih potreba. Najbolje rješenje, pa njegovu

sudu, politički je *modus vivendi*, koji će spriječiti konflikte između i unutar različitih kultura. Ovo otvara put egzistiranju neliberalnih političkih režima koji, po njemu, mogu i bolje od liberalnih režima zadovoljiti potrebe ljudi.

Gray, međutim, i dalje smatra kako je za Englesku najbolja opcija očuvanje građanskog društva, čime prelazi, ukupno gledano, na koncept “liberalizma u jednoj zemlji”.

Osnovni problem za Graya je što tvrdi da polazi od nesumjerljivosti, ali smatra da može i dalje operirati pojmovnim aparatom (građansko društvo, pluralizam, *modus vivendi*), koji je potekao iz tradicije zapadne civilizacije. Pojmovni aparat “drži vodu” unutar kulture “liberalizma u jednoj zemlji”, ali je sporno da li, primjerice, *modus vivendi* može biti osnova razrješenja sukoba s drugom kulturom. Međutim, ova nekonzistentnost, držim neće Graya spriječiti u osvajanju novih čitatelja, jer se bavi temama koje su od životnog interesa za današnju politiku.

Tonči Kursar